

ПРЕВЕНЦИЯ НА МЛАДЕЖКАТА ПРЕСТЪПНОСТ В СВЕТЛИНАТА НА ВЪЗСТАНОВИТЕЛНОТО ПРАВОСЪДИЕ В СВЕТОВЕН ПЛАН

Мариана Митова*

PREVENTION OF YOUTH CRIME IN THE LIGHT OF RECOVERY JUSTICE IN A WORLD PLAN

Mariana Mitova

Abstract: In today's world, there is a worrying tendency to increase aggressive behavior among adolescents. Mankind is dissatisfied with the inability of the judiciary to cope with violence and aggression, and because of the increasing worldwide crime, is looking for practical ways to restore the disturbed peace between society and individuals. Thus, Restorative Justice (Restorative Justice – from the English – language semantics of the word is conceptually sought to mean restoration and restitution) emerges as a rescue tool. With her humane approach, she comes to the world to restore justice and disturbed community. Its main purpose is to heal the victim of crime and repair the damage caused. In many countries, it serves to reduce youth crime.

Keywords: facilitator; victim; circle; restorative justice; juvenile crime; mediation; mediator; restorative practices.

ВЪВЕДЕНИЕ

За първи път на законодателно равнище терминът „възстановително правосъдие“ се явява като нов подход за управление на младежко правосъдие. В държави като САЩ, Нова Зеландия, Великобритания, Канада Австралия и други възстановителните практики са вградени в правните им системи и култури. Според един от неговите основатели Зер (професор по възстановително правосъдие и директор на Института за възстановително правосъдие

* **Мариана Митова** – адвокат от Софийска адвокатска колегия, гр. София, България, докторант във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Философски факултет, катедра „Психология“, e-mail: adwokat.mm@gmail.com

„Зер“ в Центъра за „Правосъдие и мирни отношения“ в Източния менонитски университет, Харисънбърг, щат Вирджиния): „да мислим, чувстваме и виждаме не само себе си, а и другите индивиди като живо човешко същество е „начин на живот“ (Зер 2018). За това и неговата дефиниция е условна: *Възстановителното правосъдие е подход за постигане на справедливост, включващ, доколкото е възможно, всички заинтересовани лица от дадено престъпление и даващ им възможност съвместно да идентифицират и обсъдят вредите, нуждите и задълженията. Целта е лечение и поправяне на нещата във възможно най-висока степен* (Зер 2018: 48).

ИЗЛОЖЕНИЕ

Специално създадени възстановителни програми обучават учениците на важните добродетели, а с провинилите се чрез *възстановителното правосъдие* се работи за намаляване на младежката престъпност, за възстановяване на причинените щети на пострадалия, общността и обществото, осъзнаване и поправяне, възстановяване на отношения, насърчаване на рехабилитация и ресоциализация на нарушителя. Основната идея е, че резултатът от реакцията срещу незаконното поведение на непълнолетно лице е ресоциализация, т.е. завръщането на тийнейджъра в обществото като пълноправен член. Тази социалност на човека ще го свърже най-добре със самия него и другите индивиди, когато е в общността, емоционално и поведенчески в социума. *Индивидът, взет като отделно битие – е не просто цялостна система от взаимовръзки; той е интегрирана съставна част и на големите системи – семейството и общността. Необходимостта от хармонично обединение и сътрудничество се обосновава убедително, а конфликтът между тях се определя за неестествен* (Йонкова 2018: 238).

В САЩ успешно действат програми в двете групи – на непълнолетни и пълнолетни нарушители.

Един от водещите специалисти в областта на възстановителното правосъдие в Русия е Л. М. Карнозова, която подчертава, че *възстановителното правосъдие не е само набор от мерки, насочени към решаване на проблемите на детето нарушител*. Според нея и Д. Тасевска *съставна част от решаването на проблемите*

*при работа с агресивни деца е създаването на образователни условия от нов тип, насочени към формирането на механизми за отговорно поведение и уважение (Тасевска 2018). Извън системата на правосъдието, разгледано в контекста на образователната система (с оглед ефективното му внедряване в нея), възстановителното правосъдие допуска като уместен за употреба термина *възстановителна практика/възстановителни практики*.*

В настоящата разработка се изследва световната практика за превенция на младежката престъпност чрез използване на възстановителни практики и в частност тази на модела на „Кръга“. *Омиротворителните кръгове* на възстановителното правосъдие първоначално са създадени за постановяване на присъди в тях. На по-късен етап се стига до изводи, че тези подходи са с широк обхват на действие, поради високата им ефективност върху психическите процеси, протичащи у хората, участващи в тях, и терапевтичните им качества. Така се сформират „Кръгове“ за помирение, разрешаване на конфликти, за изясняване на общи цели, за терапия, за споделяне на радостни събития, в училищна среда и др. Ключова фигура в сесиите им е ролята на фасилитатора (пазителя) на фасилитираните срещи (Пранис 2019), който следва да е добре обучен и със специална подготовка.

На анализ подлежи въпросът: има ли място „Кръгът“ в българската правосъдна система и в училищата? *Новозеландският модел отчита високи резултати в намаляване на младежката престъпност и като такъв представлява интерес за настоящия труд като най-подходящ за апробиране за превенция срещу насилието и агресията в българското училище.*

Моделът на *Фамилните групови конференции* (ФГК) в Нова Зеландия е използван в работата с млади правонарушители и деца с девиантно поведение. Друг използван модел е този на *Кръга* с деца и младежи в училищна среда. Кръговете се въвеждат в националната система на Нова Зеландия през 80-те години на ХХ век, след като правителството отчита, че правосъдната система за млади правонарушители е претоварена, неефективна, а страната е сред водещите държави в света с най-висок ръст на осъдени на лишаване от свобода деца и младежи. Най-пострадали са децата от малцинстве-

ните групи, извеждани от домовете им и поставяни под *закрилата на държавата* или изолирани в затворени институции. Лидерите на маорското общество (преди заселването на европейците е кореният народ на Нова Зеландия) излизат пред правителството с аргументите, че правосъдната система им е наложена от Запада, чужда е за тяхната култура и е репресивна спрямо децата им, възпитавани с други разбирания и ценности. От основните им аргументи е, че в тяхната културна традиция съдиите не налагат наказание, а поправянето се случва в общността и вътре в нея се *търси* възможност за поправяне на стореното, като се издирва съвместно отговорът на въпроса *Защо*, тъй като откриването на причините за извършването на дадено престъпление са част от поправянето и решението. *Фокусът не е върху личността на извършителят, а върху последиците на самото престъпление, решаването на проблема и лечението.* В края на 80-те години ХХ в. след изслушване на общностите в страната правителството взема решение фамилните групови конференции да се превърнат в основен инструмент в правосъдната и образователната система за закрила на детето и младежкото правосъдие и през 1989 г. Парламентът приема *Закон за децата, младежите и техните семейства (The Children, Young Persons and Their Families)*, който преобръща целия процес в системата на детското правосъдие. В зависимост от етапа, в който се намира съдебният процес, новозеландската правосъдна система прилага три кръга на ФГК: *първият е признаването (осъзнаването) на вината във фазата на ареста; вторият е преди стартирането на съдебния процес; третият е в съдебната фаза. Той се свиква по инициатива на член от общността, когато съществува риск лице да извърши престъпление или има съмнение, че може да се извърши такава.* Според Зер (2018) заключението за бързото интегриране в националното законодателство и добрите резултати, които дава новозеландският модел, се дължат на съобразяването и зачитането на социокултуралните особености и съществуващите традиции. Системата на наказателното правосъдие за непълнолетни в Нова Зеландия е построена така, че да пренасочва нарушители с по-леки провинения извън системата, с цел да се избегнат формалното обвинение и съдът. *Моделът е основан на презумпцията, че в по-голямата си част младежката прес-*

тъпност е свързана с развитието на личността и че влизането в системата на правосъдието и затворите води единствено до предпоставки за девиантно поведение в бъдеще. Тази презумпция би следвало да се пренесе директно в българската правосъдна система, което поставя на обсъждане въпросите необходимо условие ли е изучаването на определени психологически (базисни) понятия от юристите и магистратите пенелести за динамиката на възрастта, за обяснителните модели на феномените агресия, насилие, конфликт и т.н., включително от учители, социални служители и всички работещи с деца. Доколко към настоящия момент те са подготвени за ефективна работа с деца в „конфликт със закона“?

В Колорадо действа закон за пилотните проекти за възстановително правосъдие, който в четири съдебни области създава фонд за научни изследвания в образованието и правосъдието, фокусирани върху отклоняването на младежта от насилие и допълване на общата статистика, която доказва неговата ефективност. В Минесота почти половината от училищните райони използват някаква форма на възстановителни практики и кръгове. Ефективността им е оценена основно в училищата. Според социологически проучвания броят на актовете на физическа агресия, регистрирани годишно в едно основно училище в Минесота, е намалял от 773 на 153 за 3,5 години прилагане на възстановителни практики. Кръговете също се използват за повторно влизане (завръщане) на нарушителя в общността. Други изследвания на кръгове за подкрепа и отчетност за високорискови сексуални престъпници в Канада показват, че сексуалното повторно нарушение е намаляло с 83% за нарушителите, ангажирани в кръговете на възстановителното правосъдие, за разлика от съответната група за сравнение, която не е участвала във възстановителна практика.

Един изключителен подход за модел на поведение и възпитание е проектът *Прошка* (www.theforgivenessproject.com), който се развива в САЩ. Учениците и студентите се научават *Защо хората прощават? Състраданието към нарушителя влияе ли на решението да се прости?* Сами изследват състраданието и съчувствието като емоционални състояния, след като са гледали филм за това как

се чувства майката на Мери след нейната смърт. Дискутирали са: *Какво е нейното отношение към нападателя на дъщеря ѝ, какъв е бил нейният път към прошката.* Учениците са насърчени да използват въпроса на майката на Мери към извършителя на убийството: *Какво се случва оттук нататък?, за да изследват емоционалното състояние на нарушителя и как прошката повлиява на нейното бъдещо психическо състояние.* В урока „Цикъл на прошката“ чуват първия разказ на Бари Мизен за това как е убит синът му Джими. В урока *Цикъл на отмъщението и прошката* на Дезмънд Туту надграждат идеи от урок 2, който разглежда как емпатията влияе на нарушителя и неговото семейство. Слушателите се окуражават да размишляват върху въпросите: *защо хората избират да прощават на другите; да описват личния опит на двама индивиди и техните пътувания към прошката; как състраданието и емпатията могат да повлияят на действията им; да разграничават цикъла на отмъщение и прошка; разкаяние, отмъщение, прошка, съпричастност и др.* Тези проекти, част от възстановителните практики, са подходяща основа за базови умения за развиване на чувство на емпатия и могат да послужат за превенция срещу агресията и насилието и в българското училище.

В *Актуализираната стратегия за реформа на българската съдебна система, Специфична цел 6* е озаглавена „Възстановително правосъдие“. Съгласно чл. 3, ал. 2 от Закон за медиацията (**изм. ДВ, бр. 17 от 26 февруари 2019 г.**) – процедурата по медиация се провежда и в случаите, посочени в НПК. В Кодекса тези „случаи“ не са предвидени. Предвижда се въвеждане на различни възстановителни практики и изготвяне на съответните законодателни промени, които са неясно формулирани. Такива практики, освен медиацията между пострадалия и деца, могат да бъдат семейните конференции, омиротворителните кръгове и други. В процедура по медиация обаче не е възможно да се постигне резултатът на възстановителното правосъдие. Тя би била неподходяща например в случаи на домашно насилие, поради същността на медиацията да решава спорове и конфликти по строго определена законова рамка, в която е недопустимо медиаторът да се съчетава (свързва) със страните в спора, за разлика от фасилитатора, който може да разкаже и своя (лична) емоционална

история. *Подходът в конкретния случай може да бъде взет единствено от възстановителното правосъдие и неговите практики.* Освен да се договори в процедурата по медиация нарушителят да възстанови причинените вреди в дадения пример, другата важна предпоставка – грижата за жертвата – отпада поради същността на процедурата. И за да се даде обосновка на тази невъзможност от прилагане в конкретния случай на медиация, е риторичният въпрос: възможно ли е да се постигне споразумение между нарушител и жертвата му и той да не е агресивен към нея, или ако е алкохолик, да се откаже от алкохола в името на мира между тях? И дали това споразумение би било реално изпълнимо във времето? А в основна цел на възстановителното правосъдие е въздигната грижата за жертвата и по-конкретно нейното изцеление, което е забранено в дейността на медиатора и се подразбира от вменените му от закона функции.

Възстановителните практики са подходящи и за реализиране на Специфична цел 7: „Система на детско правосъдие, насочено към осигуряване на ефективна защита и хуманни корективни мерки“. Министерство на правосъдието проведе през 2017 г. специализация по медиация в наказателното производство с участието на непълнолетни лица в България съвместно с медиатори. Едно много добро обучение в сферата на детското правосъдие, но неефективно в аспекта на възстановителното правосъдие. Експерти от Международния институт по правата на детето в Швейцария са обучили медиатори от Варна, Пловдив и София за работа с непълнолетни в конфликт със закона, което още веднъж подкрепя тезата, че медиацията се използва извън обхвата на приложното ѝ поле в световен план по обсъжданите в статията въпроси, свързани с различията между медиацията и възстановителното правосъдие, *което безспорно се оказва особено подходящо за работа с малолетни и непълнолетни престъпници (нарушители).* Фасилитаторите (психолози, социални работници, класни ръководители, учители и от системата на МВР детска педагогическа стая), които водят този тип срещи за „поправяне“ на вредата и изцеление на жертвата, е необходимо да преминават специализирано обучение. Тези работещи в областта на наказателното правораздаване със сигурност е най-добре да се вписват в Единен регистър на фасилитаторите към Ми-

нистерство на правосъдието. Учителите, обучени за прилагане на „Механизма“ на МОН („Механизъм за противодействие на тормоза и насилието в институциите в системата на предучилищното и училищното образование и Алгоритъма към него, утвърдени със Заповед № РД 09 – 5906/28.12.2017 г. на министъра на образованието и науката), не са подготвени за провеждане на срещи по възстановително правосъдие (възстановителни практики). Към момента в училищата се прилага медиация, която е по-скоро хибридна форма, съчетана с неясни правила за прилагане на възстановителни практики. Тази хибридность не само не води към търсения резултат, а създава условия за увеличаване на агресията между децата, тъй като целта на правната медиация е съвсем различна от *възстановяване на щетите*, – и не довежда до целения резултат. И към всичко това не е за пренебрегване и възможността насилието и агресията в училищната институция да се сведат до минимум и дори да се прекратят изцяло, ако чрез възстановителното правосъдие жертвите и извършителите могат да разговарят помежду си, за да си осигурят добри отношения и в бъдеще. Това означава запазване на спокойни междуличностни отношения и възможност за добро бъдещо устойчиво развитие на учениците, когато конфликтите са разрешени в най-ранен етап. *За родителите* – това означава да могат спокойно да си сътрудничат на различни нива: учители, деца, родители в името на това да осигурят спокойствие и по-добро бъдеще за детето си. *За учителите* – спокойна работна среда. Важно е общността да не се елиминира, както и участието на родителите, каквато в момента е тенденцията.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Възстановителното правосъдие със своите възстановителни практики има място в системата на българското образование. То е подходящо за прилагане от най-ранна детска възраст, в училище, в детските учебни заведения, още от яслата. Основната му цел е да изцели жертвата на престъпление и да се поправят причинените вреди, така че повече от подкрепена и насърчена тя да може да прости, да разбере действията и постъпките на друго човешко същество, за да търси хармонията в себе си и заобикалящата я околна среда – това дава облик на възстановителното правосъдие.

Разглеждано в контекста образователната система, за най-удачни се приемат два от моделите му: *Модела на фамилните групови конференции и на този на Кръга*, но с уговорката да се прилагат в зависимост от конкретната цел: за разрешаване на спорове, конфликти в най-леките им форми, за вземане на общи решения и споделяне на трудности с децата е приложим моделът на „Кръга“. При нанасяне на вреда, изразена в по-тежките степени на насилие, подходящ в училищна среда е Кръгът на семейните групови конференции. Правосъдието може да възприеме постановяване на присъди в този кръг, черпейки от опита на Нова Зеландия, както и от високата ѝ успеваемост в борбата с нарастващата младежка престъпност, отчитайки доказано успешните резултати за намаляването ѝ, но след като се преустанови създалата се порочна практика за смесването му с медиацията (Митова 2018: 306). Така ще се изпълни и целта на закона за превенция на непълнолетните извършители. Тяхното място няма да бъдат затворените институции. Всеки ще намира мястото си в своята общност – с надежда и шанс да се възвърне в нея като пълноправен член, без стигмата на „престъпник за цял живот“. За това със сигурност се изискват сериозни законодателни промени за създаването на обща стратегия за развитие на детското правосъдие, подкрепени от всички ангажирани с децата институции и като цяло в правосъдната система. За *онези деца*, които са извършили тежки престъпления по непредпазливост, е справедливо присъдата да се постанови в кръга, подкрепени от семейство, приятели, институциите. За *другите деца*, с психопатни черти, които употребяват повече от нужното насилие, за осъществяване на поставената си цел законите трябва да бъдат в достатъчна степен строги и винаги да се търси баланс за справедливост в правата на жертва и нарушител.

БИБЛИОГРАФИЯ BIBLIOGRAPHY

1. **Зер, Х. 2006:** Зер, Х. Малка книга за възстановителното правосъдие. София. // **Zer, H. 2006:** Zer, H. Malka kniga za vazstanovitelnoto pravosadie. Sofia.
2. **Закон за медиацията.** Обн. ДВ, бр. 110 от 17 декември 2004 г., изм. и доп. ДВ, бр. 17 от 26 февруари 2019 г., <https://www.lex.bg>, 25 декември,

2019. // *Zakon za mediatsiyata*. Obn. DV. br.110 ot 17 Dekemvri 2004g., izm. i dop. DV. br.17 ot 26 Fevruari 2019g. <https://www.lex.bg>, 25 dekemvri, 2019.

3. **Йонкова, К. 2018:** Йонкова, К. Дебатът. Между моделите на човешкото поведение. Т. I. Велико Търново. // **Yonkova, K. 2018:** Yonkova, K. *Debatat. Mezhdur modelite na choveshkoto povedenie*. Т. I. Veliko Tarnovo.

4. „Механизъм за противодействие на тормоза и насилието в институциите в системата на предучилищното и училищното образование“ и Алгоритъма към него, (утв. Със Заповед № РД 09 – 5906/28.12.2017 г. на министъра на образованието и науката) // „Mehanizam za protivodeystvie na tormoza i nasiliето v institutsiite v sistemata na preduchilishtnoto i uchilishtnoto obrazovanie“ i Algoritama kam nego, (utv. sas Zapoved № RD 09 – 5906/28.12.2017 g. na ministara na obrazovaniето i naukata)

5. **Митова, М. 2019:** Митова, М. Сравнителен анализ между ролите на фасилитатор и медиатор, София. XI Национална школа за докторанти и млади изследователи в социалните науки, БАН, София (под печат). // **Mitova, M. 2019:** Mitova, M. *Sravnitelен analiz mezhdur rolite na fasilitator i mediator*, Sofia. XI Natsionalna shkola za doktoranti i mladi izsledovateli v sotsialните науки, BAN, Sofia (pod pechat).

6. **Митова, М. 2019:** Митова, М. Между медиацията и възстановителните практики – от болка към надежда. В сб. на научна конференция на ВСУ „Черноризец Храбър“ – XVIII Международна научна конференция „Приложна психология и социална практика“, Университетско издателство, с. 306. // **Mitova, M. 2019:** Mitova, M. *Mezhdur mediatsiyata i vazstanovitelните praktiki – ot bolka kam nadezhda*, Varna. V sb. na nauchna konferentsia na VSU „Chernorizets Hrabar“ – XVIII Mezhdunarodna nauchna konferentsia „Prilozhna psihologia i sotsialna praktika“ Universitetsko izdatelstvo, s. 306.

7. **Наредба № 2** от 15.03.2007 г. за условията и реда за одобряване на организациите, които обучават медиатори; за изискванията за обучение за медиатори; за реда за вписване, отписване и заличаване на медиатори от Единния регистър на медиаторите и за процедурните и етични правила за поведение на медиатора. – <https://www.lex.bg>, 25 декември, 2019 // **Naredba № 2** ot 15.03.2007 g. za usloviyata i reda za odobryavane na organizatsiite, koito obuchavat mediatori; za iziskvaniyata za obuchenie za mediatori; za reda za vписване, otpisване i zalichavane na mediatori ot Edinnia registar na mediatoriте i za protsedurnите i etichni pravila za povedenie na mediatora. – <https://www.lex.bg>, 25 dekemvri, 2019.

8. **Пранис, К. 2019:** Пранис, К. Моделът на кръга. София // **Pranis, K. 2019:** Pranis, K. *Modelat na kraga*. Sofia.